

**SHAXSLARDA AXLOQNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI HAMDA
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Navro‘zbek Abduraximov Jumaboy o‘g‘li
Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 8-umumta'lim
maktabi amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA: Har bir insonning o‘ziga xos axloq mezonlari mavjud. Biror kishiga umuman normal tuyulgan narsa, boshqasiga umuman nomaqbul. Inson o‘z hayotida axloq tushunchasiga bir necha bor duch kelgan Biroq uning asl ma’nosini hamma ham bilmaydi. Zamonaviy dunyoda axloq muammosi juda keskin. Ko‘p odamlar notog‘ri va insofsiz turmush tarzini olib borishadi. Barcha asarlarda odamlar axloqiy tarbiyani juda qadrlashgan. Zamonaviy jamiyatda amalga oshirilayotgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bizni yoshlar haqida o‘ylashga majbur qiladi. Hozirgi vaqtda axloqiy ko‘rsatmalar buzilgan yosh avlodga ma’naviyat yetishmasligi, e’tiqod yetishmasligi va tajovuzkorlikda ayblash mumkin. Aristotel “Axloqiy muvaffaqiyati bo‘lmagan odam eng salbiy va vahshiy mavjudot bo‘lib chiqadi” deb ta’kidlagan.

Kalit so‘zlar: Axloq, tarbiya, dunyoqarash, bolalik, g‘oya, ma’naviyat, ta’lim komillik, jamiyat va boshqalar

KIRISH

Axloqiy tarbiya tug‘ilishdan boshlanadi, va kundalik munosabatlar jarayonida hayot davomida davom etadi. Bu atama deganda jamiyat “axloqiy” deb ataydigan axloqiy tamoyillar, sifatlar, shuningdek, xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan shaxsga ta’sirlar tizimini tushunamiz. Axloq tushunchasi xalq madaniyatiga, dinga va ma’lum bir davrga bog‘liq (agar uni ma’lum bir davr ichida ko‘rib chiqsak). Axloqiy tarbiya shaxsni rivojlantirishning asosidir. Axloq nima U har doim gapirishni yaxshi ko‘rardi. Unga o‘qituvchilar, psixologlar, din arboblari e’tibor qaratdi. Axloq normalari tsivilizatsiyaning, jamiyatning asosi bo‘lgan va bo‘ladi. Bu insondagi aqliy va ma’naviyatning birligi, uning jamiyatdagi xatti-harakatlarini, dunyo bilan munosabatlarini ta’minlaydi. Axloqning eng keng tarqalgan sinonimi axloqdir. Bu shaxs uchun nima? Bu uning ongli harakatlarini (holatlarini) u tomonidan qabul qilingan xulq-atvor normalari asosida baholash istagi.

Biz uchun axloqimiz o‘lchovi vijdondir. Bu bitta yaxshi va yomonning muvozanatini belgilovchi tarozi bizning xatti-harakatlarimizda. Har birimizning axloqni o‘lchaydigan tarozi, o‘z mezonlari, o‘z qoidalari bor, u oilada, maktabda, diniy ta’limotlarda va atrofdagi jamiyat bilan munosabatlarda tarbiya oladi. Agar biz ushbu

atamani etimologik jihatdan ajratib olsak, u holda "jahl" ildizi darhol ochiladi - xarakter. Birinchi marta "axloq" tushunchasi 1789 yilda kiritilgan va

Rossiya akademiyasining lug'atida nashr etilgan. Axloqiy tarbiya - beshikdan to oqargan sochgacha Insonning axloqiy fazilatlari oilada tug'iladi va shakllanadi. Sertifikatlangan o'qituvchilar qanchalik ko'p ko'rinmasin, lekin axloq asoslari har doim ota-onalar tomonidan belgilanadi. Yuzlab yillar oldin shunday bo'lgan, har doim ham shunday bo'ladi. Axloqning birinchi tushunchasini chaqaloqqa uning onasi tabassum va ozgina qattiqqo'llik bilan nima yaxshi va nima yomonligini tushuntiradi. "Opangizning sochidan tortish, qo'pol so'z aytish yoki tilingizni ko'rsatish yomon, lekin mazali taom uchun minnatdorchilik bildirish, kimgadir salomlashish yoki yordam berish yaxshi" - bu misol va ularning yuzlablari bor. Axloqiy tarbiya elementlarini kundalik hayotning har bir daqiqasida kuzatish mumkin. Bola uchun axloqiy namuna har doim ota-ona bo'ladi, u nima bo'lishidan qat'i nazar. Shuning uchun mo'rt shaxsga to'g'ri o'rnak berish juda muhimdir. Shaxsning shakllanishi murakkab, uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, ota-onadan, ta'lim muassasalaridan, shuningdek, butun jamiyatdan e'tibor va sabr-toqatni talab qiladi. Axloqiy fazilatlarni singdirishda shaxsning yoshini, uning axborotni qabul qilish, tushunish va to'g'ri qayta ishlash qobiliyatini (tayyorligini) hisobga olish kerak.

Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota onaning, balki jamiyatning eng katta boyligidir. Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi –bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi. Bu haqda fikr yuritganda, men Abdulla Avloniyning, "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot yo najot yo halokat yo saodat yo falokat masalasidir" degan chuqur ma'noli so'zlarini eslayman. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari o'tgan asr boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kim fanda ilgarilab, axloqda oqsasa, u oldinga emas ko'proq orqaga ketadi. Aristotel Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim o'rin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlanlantirish, ma'naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri deb qarashgan.

Axloq- kishilarning bir- birlariga, oilaga, jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvorilari, odoblar majmui hisoblanadi. Inson axloqi, umuman ma'naviy va ma'rifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan- johillik, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka o'tarkan, jamiyat shu tariqa rivojlanadi. Axloqning shakllanishida dinning ham ahamiyati katta. Dinning asosiy maqsadlaridan biri,

insonga yomonliklarning zararlarini bayon qilish hamda yomon yo'lga kirib ketganlarni to'g'ri yo'lga da'vat etishdir. Islomda, uning muqaddas kitobi Qur'oni Karimda axloq masalasiga alohida e'tibor berilgan. Mutaffakir allomalimiz ham axloq haqida bir qancha hikmatli so'zlarni aytib o'tishganlar. Masalan Imom Ismoil al-Buxoriy "Axloqning yaxshi bo'lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik – mana shu to'rt xislatni Alloh Taolo senga bergan bo'lsa, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo'lsang ham, zarari yo'qdir", degan edi. Xuddi shu ma'noda axloq kishining xulq-atvori, e'tiqod-iymoni, yurishturishi, fikr mulohazalari uning muloqotida namoyon bo'ladi. Axloqli inson o'zini qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo'ladi. Suhbatdoshini ko'ngliga qarab muomila qiladi, kishining dilini og'ritmaydi muloqot odobiga rioya qiladi. Arzimas bo'lib ko'ringan odatlar shaxsni komil inson bo'lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim va tarbiyani doimo birga bermoq zarur, chunki ular bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etishda o'quvchilar xatti-haratlari ko'zga tashlanadigan salbiy odatlar-jamoa joylarida qattiq gapirish, qo'pol so'zlarni ishlatish, hissiyotga berilish, o'ylamay gapirish, ishonchli bo'lmagan dalillar haqida fikr yuritish, boshqalarning suhbatini bo'lish kabilarning bartaraf etib borilishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Axloqning dunyoqarash funksiyasi shundaki, dunyoqarash nafaqat bilimlar asosida shakllanadi, balki hissiyotlarni murakkab doirasini ham o'z ichiga oladi.

XULOSA

Dunyoqarash kishining yoshi, hayotiy tajribasi, bilimi, mafkurasi bilan bog'liq tushunchadur. Dunyoqarash insonni o'zini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi hamda baholashi asosida shakllanadi. Har bir insonning dunyoqarashi asta-sekin rivojlanadi.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondashuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo'lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. Inson doimo ta'lim-tarbiyaviy, barkamol shaxs bo'lib yetishar ekan dunyoqarashi ham rivojlanib boraveradi. Hamma odamlar uchun, istisnosiz dunyoqarash o'ziga xos mayoq vazifasini bajaradi. U deyarli hamma narsaga ko'rsatma beradi: qanday yashash, qanday harakat qilish, qanday munosabatda bo'lish nimaga intilish kerak, nima to'g'ri va nima yolg'on kabi.

Zamonaviy inson globallashuv davrida yashamoqda, bunda milliy madaniyatning ahamiyati pasaymoqda va uning qadriyatlaridan begonalashuv kuzatilmoqda. Shaxs, xuddi dunyo fuqarosiga aylanadi, lekin shu bilan birga o'z ildizlarini yo'qotadi. Shuning uchun biz yoshlar jismonan barkamol, ma'naviy yetuk, dunyoqarashi keng, ta'lim va tarbiyaviy bo'lib kamol topishimiz lozim.

Axloqiy tarbiya barkamol inson tarbiyasida yetakchi bo'g'in insoniy sifatlarni yaratuvchi, shakllantiruvchi, mukammallikka erishtiruvchi vosita ekanligini anglashimiz zarur.

Zero, tarbiya ta'limdan ustun turadi. Insonni tarbiya voyaga yetkazadi. Buning uchun har qaysi ota- ona ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi lozim. Yoshlarni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish bu ta'lim- tarbiyaning asosiy maqsadi bo'lib qoladi.

- Qachon gapirishni bilishingiz –tarbiyadir.
- Gapirayotgan kishiga quloq solishingiz –axloqdir.
- Gapirayotgan kishini gapini bo'lmasligingiz –odobdir.

Har-bir gapirgan kishining so'zini tasdiqlab ketavermasligingiz esa, zukkolikdir!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch I.Karimov Toshkent- “Ma'naviyat” 2016 56 va 63-betlar.
2. Pedagogika M.X.To'xtaxodjayeva Toshkent 2010 280 bet.
3. Umumiy psixologiya P.I.Ivanov ,M.E.Zufarova Toshkent-2008 355-bet .
4. Psixologiya E.G'oziyev Toshkent-2008 240-betlar.
5. Ijtimoiy psixologiya V. Karimova Toshkent -2002 159-bet